

Het verhaal riep: "Red mij, of ik ga sterven"

Oude verhalen mogen niet sterven

Ernst Marsman

In de eerste helft van de vorige eeuw kon je in de Achterhoek verhalen horen over het binnenkomen van de Kozakken die ons de bevrijding van de heerschappij van de Fransen brachten, 1813. Dat was dus na 100 jaar. Zulke verhalen zijn verdwenen doordat ze niet zijn doorgegeven. Er zijn nieuwe generaties gekomen, groei van mobiliteit en een overmaat aan nieuws: twee wereldoorlogen, een Koude Oorlog en een massa mediahypes. Nu na 70 jaar de bevrijding van Lochem weer zal worden herdacht, lijkt het me zinvol dit ook te doen met verhalen van mensen, burgers, in het strijdgebied van de Hoge Enk, 1 april 1945. Pasen. De verhalen zijn gebaseerd op verslagen van gesprekken met mensen die het alles meemaakten.

De Engelse legeronderdelen die Lochem bevrijdden op de eerste paasdag 1945 waren op 31 maart om middernacht uit Varsseveld vertrokken en na felle gevechten bij Ruurlo in Barchem aangekomen. Daar volgde een deel van het leger de hoofdweg naar Lochem, het andere deel nam de route via Zwiep. Infanterie en tanks. Hoe beleefden de bewoners van boerderijen en huizen langs de weg Zwiep-Lochem deze opmars?

In de tweede helft van de jaren 80 van de vorige eeuw sprak ik met enige van hen. Ik kreeg toen, na 40 jaar, nog veel interessante details, waaruit bleek dat er grote verschillen zijn tussen soldaat en burger wat de beleving betreft. De soldaat kwam "all the way from Normandy". Lochem was voor hem een gevecht als zovele. De burger voelde de bevrijding naderen, maar had geen ervaring. Alles was instinctief handelen, improviseren, reageren. Sommigen maakten enige tijd tevoren een schuilplaats klaar, de kelder of een overdekte kuil in de tuin. Voor deze burgers was de bevrijding iets van korte hevigheid. Korporaal Len Newton had wel gelijk toen ik hem hoorde zeggen: "You don't know what it is when you have to dig in under fire, and you see that the groundwater is only one foot under your feet. You don't know the smell of blood, and the terrible noise".

De volgende verhalen zijn mij verteld door een aantal bewoners van de Zwiepseweg in Lochem. Nogmaals Len Newton: "Everyone tells his own story, sometimes a different story about the same thing".

De mensen van de buurtschap Langen

De buurtschap bestond voornamelijk uit drie boerderijen: De Kempe, Harkink, de latere kampeerboerderij, Bokhorst en enkele woningen, die oorspronkelijk bij de Cloese hoorden. Het gebouw van de Politie school was er nog niet. De Cloese was ingericht als hospi-

taal voor gewonde soldaten. Dat er wat ging gebeuren merkte de heer Kok van De Kempe of Onderwater, op de dag voor de bevrijding, 31 maart.

De Cloese werd ontruimd, de gewonden werden o.a. op draagbaren vervoerd, via het Keppellaantje naar de brug over het kanaal. Kok had ook gemerkt dat de Duitsers de Keppelsbrug hadden ondermijnd met springladingen.

In de vroege morgen van 1 april hebben de knecht van Kok en de buurman Groeneveld de springladingen verwijderd. Kok: 'er onderuit geslagen'. De heer Groeneveld was officier geweest in het Nederlandse leger en wist met springladingen om te gaan.

Knecht Herman Stokkink was een durfal. Groeneveld heeft na de oorlog een fraaie bedankbrief van burgemeester van Luttern gekregen. Voor Kok was behoud van de brug gewenst, want zijn melkvee liep in een weiland aan de andere kant van de Berkel.

Dat er wat ging gebeuren werd nogmaals duidelijk toen terugtrekkende Duitsers met paarden op 31 maart bij Kok kwamen overnachten. Ze sliepen in de schuur. Toen ze vertrokken kwam een oudere Duitser Kok een hand geven en zei: "Geluk met de Tommies".

Groet uit Lochem.

Kiekje bij Kasteel „De Cloese“.

De omgeving van De Cloese was in april 1945 het toneel van hevige gevechten. Verschillende boerderijen gingen in vlammen op, maar het kasteel bleef gespaard (ansichtkaart part. collectie).

Het gevecht zal omstreeks 10.30 uur begonnen zijn. Mevrouw Groeneveld, de buurvrouw, was even komen buurten omdat er spanning was. De bevrijders kwamen er aan! Ze wilde via de deel naar huis terug. Kok ging even mee. Ze keken door een raampje naast de niendeure naar buiten en zagen Duitsers door het slootje sluipen. Even later werd er geschoten. De Engelsen trokken zich even terug. Toen ze weer oprukten werden de boerderijen van Bokhorst en Binsbergen in brand geschoten omdat gedacht werd dat er zich Duitsers in hadden teruggetrokken. Bokhorst, de naaste buurman van De Kempe, moest heel snel reageren. Het vee, koeien en paard werd naar buiten gedreven. Het huis, een oude boerderij stond snel in brand. Bokhorst greep snel wat dingen uit de grote keuken bij elkaar. Juist toen hij door de deur naar buiten wilde gaan plofte er iets achter hem op de grond. Een zij spek. Het touwtje waarmee het spek aan de balken was gehangen was doorgebrand. Bokhorst raapte het spek op. Mooi meegenomen. De familie Bokhorst vond een schuilplaats bij De Kempe. Behalve de kelder onder het huis was er de - schoongemaakte - gierkelder, die was afgedekt met een laag zand en stro. Vermoedelijk zal de knecht in de aardappelkelder gezeten hebben. Vlak naast het huis vuurde de tank op o.a. Binsbergen. Het lawaai was onvoorstelbaar. Dat De Kempe niet in vlammen is opgegaan, mag een wonder heten. Er werd een granaat afgevuurd op het achterhuis. De granaat sloeg in net boven de niendeure, maar onder de balken van de hooizolder. Er werd niet opnieuw gevuurd omdat er een Engelse soldaat net naar binnen zou gaan om Duitsers te vangen. Maar er is vanuit de huizen weinig door de Duitsers geschoten. Omstreeks 14.30 hoorden de mensen in de kelders dat ze voor de dag konden komen. Die avond hebben ze meteen een feestmaal gehouden van een voorraadje vlees uit weckflessen die Kok verborgen had gehouden in de diepe grup van de koestal.

Erve Harkink

Albert Harkink was 9 jaar toen de bevrijding kwam. Hij heeft gezien hoe een Duitser - "al een vrij oude, zo'n jaar of 50" - in de sloot aan de overkant van de weg een plek uitgroef om te staan. Eerst deed hij nog wat gymnastiek. Dat gebeurde om ongeveer 10 uur, om 11 uur begon het gevecht. De Duitsers hadden in de hoek van de sloot, dus kort aan de weg, een mitrailleursnest gemaakt, maar dat is niet gebruikt. De genoemde Duitser heeft de eerste Engelse soldaat doodgeschoten (Swarbrick). Daarna trokken de tanks snel terug. Omdat Bokhorst in het schootveld lag werd de boerderij in brand geschoten. De familie Harkink was in de kelder gegaan. Er werd door de deuren geschoten, ook door de kelderdeur. Een koe kreeg een kogel door de neus. Het werd in de kelder plotseling licht, het schot op het keldergat ging weg. De familie dacht dat het huis in brand stond en moest de kelder uit, wat vooral voor oma een grote toer was, door het keldergat. Ze gingen toen in het bakhuis liggen, maar moesten daar meteen weer uit. Uit het verhaal blijkt dat het gezin van hot naar haar is gegaan door het huis.

Erve Rienderink van de familie Bokhorst, begin 2015. Rechts het na de oorlog herbouwde woonhuis van de boerderij (foto auteur).

Erve Harkink, begin 2015 (foto auteur).

De Engelsen hadden in snel tempo overal hun wapens neergezet, zo schoten ze vanuit de opkamer de Enk in. Op de deel stonden tanks, er lagen gewonden op de hakselkist. In de grote keuken hadden ze meteen al enkele gevangen genomen Duitsers verzameld, die er hun spullen op tafel moesten leggen. Overal om de boerderij heen stonden tanks. Albert keek uit het raam aan de voorkant van de boerderij en zag hoe Duitsers, die zich in eenmangaten bij het "Cloesebosje" - het monument van Sickesz - hadden verschanst, door de Engelsen werden benaderd, en zich niet wilden overgeven. Een tank reed er heen, vuurde met de mitrailleur, draaide er vervolgens een paar keer heen en weer overheen en ging verder. "Dicht". Albert ging met zijn zusje aan het eind van de dag slapen bij oom Harkink, die op De Weerd woonde een halve kilometer richting Zwiep. Misschien deden zijn ouders dat ook, dat weet hij niet meer. Aan het eind van die eerste april zochten meer mensen uit het strijdgebied een veilige slaapplek bij familie of kennissen, richting het vrije zuiden.

Op weg naar Lochem

De Engelsen trokken langzaam op naar Lochem. Ze passeerden achtereenvolgens het brandende Rienderink (Bokhorst), dan "Dikkeboer" (de boerderij op de hoek Keppellaan-Zwiepseweg). Daar hield de familie Lubberdink zich schuil, liggend vóór op de deel, «achter het muurtje van de koestal». Maar bij «Lunsink», de laatste boerderij voor Lochem, stond de boel in brand en de familie Binsbergen trok dwars-over het land richting het notarishuis. Eerst kruipend, maar een Duitse hospitaalsoldaat zei dat ze wel rechtop konden lopen. Dat deden ze en meteen hield het schieten op. Toen ze bij notaris Everwijn in de kelder zaten werd er weer volop geschoten.

De Engelsen merkten dat het rijtje woningen aan weerszijden van de Zwiepseweg een lastig karwei zou worden. Tegenover Lunsink sneuvelden vijf mannen van de Somerset Light Infantry. Langs de trambaan, die over de Hoge Enk liep zaten Duitsers in een kort tevoren gegraven zigzag loopgraaf en hadden een prima schootsveld. Het was bovendien nog onduidelijk of er in de huizen aan de Zwiepseweg nog schutters zaten. Allereerst werden de schuurtjes achter de huizen aan de westkant van de weg in brand geschoten. De bewoners van die huizen vluchtten haastig weg richting Lochem en vonden schuilplaatsen bij bewoners die wat verder van de Enk woonden.

In het eerste huis van Lochem, hoek Zwiepseweg-Hoge Enk, woonde Bruinsma. Zijn huis was een klein café. De Duitsers hadden er kort voor de komst van de Engelsen een radiopost, later richtten de Engelsen er een eerste hulppost in. Toen het Bruinsma, bijna letterlijk, te heet werd onder de voeten ging hij een paar huizen verderop naar binnen. Dat was bij de familie Kreunen.

De Zwiepseweg in de omgeving van het Sickeszmonument. Op de achtergrond "Dikke Boer", de boerderij op de hoek Zwiepseweg / Keppellaan, begin 2015 (foto auteur).

Deftig

Met mevrouw J. Dekker-Kreunen, -Jo- had ik in januari 1987 een lang gesprek, waarbij ze haar herinneringen aan ons doorgaf.

Ze woonde als dochter van aannemer Kreunen -Johan - in het pand Zwiepseweg 118. Achter het huis was de werkplaats en een loods voor opslag van hout.

Aan de Zwiepseweg stonden enkele huizen, alleen aan de "Omloop" ook een paar. Achter de huizen was de Enk een vlakte met merendeels akkers, tot de Barchemseweg.

In het begin van de strijd konden ze nog gewoon buiten staan kijken naar de brand bij Lunsink en Bieze, "Het Kliiske", aan het Keppellaantje. Dat de Engelsen in aantocht waren wisten ze al. Oom Gert had namelijk vroeg in de morgen een poging gedaan om melk te halen, maar was al gauw teruggekomen met de mededeling dat de Duitsers nu ook al met tanks en ander vernielend materiaal bezig waren. Hij had nl. niet gezien dat het Engelsen waren.

De branden begonnen omstreeks half twaalf. Ook de schuren van Bruinsma brandden toen al. Volgens Jo zal dat de reden geweest zijn dat Bruinsma zijn huis verlaten heeft en bij Kreunen zijn toevlucht heeft gezocht. Jo vertelt dat hij niet in hun kelder wilde gaan. Hij vond dat te benauwd. Toen de gevechten heviger werden trof vader Johan hem op een gegeven moment in de keuken aan terwijl er juist boven zijn hoofd een groot gat was geslagen door een granaat. Het huis van Kreunen lag naar het westen vrijwel onbeschermt.

Met zijn hoofd naar boven wijzend zei Bruinsma een paar maal niets anders dan: "Moj's kiekn, moj's kiekn". Toen Kreunen hem adviseerde ook in de kelder te komen weigerde hij dat weer en ging verderop, een paar huizen verder. Toen de mensen op straat

de tanks door de bocht bij het bosje zagen komen gingen ze de kelder in. Ook de schuur van Bouwhuis, het huis naast dat van Bruinsma, raakte in brand en ook die mensen kwamen naar Kreunen. Bouwhuis had twee kostgangers, Anton en Gait. Ze kwamen en speelden later een rol t.a.v. de "Letlander" (zie verderop).

Toen men nog op straat kon kijken had men gezien dat er steeds gewonden werden weggehaald uit het gevechtsterrein, waarbij met witte lappen werd gezwaaid. Op zulke momenten was het dan even stil. Toen de strijd dichterbij kwam en Bruinsma zijn heil verderop zocht, vertrok ook mevrouw Van Verre, naar "Bello". Ze woonde aan de Van Disselweg, maar was uit huis gezet omdat daar een hospitaaltje was ingericht.

Bij Kreunen kreeg ze de voorkamer en sliep daar onder een verendekbed dat tijdens de beschietin-

gen vlam vatte. Vader Johan gooide het - tijdens de beschietingen! - naar buiten.

Toen ze wegging verklaarde mevrouw Van Verre dat ze "niet bij deze mensen" in de kelder wilde zitten. Kreunen merkte op: "Ze wil deftig doodgaan".

Terwijl ze in de kelder zaten - 7 á 8 personen - raakten de werkplaats en de houtloods in brand en ook de schuur van Lenderink een paar huizen verder in de richting van Lochem. De Lenderinks zaten in een ouderwetse aardappelhut achter het huis. Door de branden kwam er veel rook naar binnen via de keuken, waar een raam open stond en vergeet het «gat van Bruinsma» niet! Vader Johan heeft tijdens een gevechtspauze uit de slaapkamers lakens en dekens gehaald, ze nat gemaakt, en in de kelder gebracht, zodat de mensen die voor hun gezichten konden doen om niet te stikken. Merkwaardig is dat de bommen die naast de werkplaats stonden niet zijn verbrand. Ook die naast de schuur van Lenderink bleven gespaard. Het woonhuis van Kreunen stond dicht bij de werkplaats en houtloods en brandde niet af. Ook merkwaardig. Jo herinnert zich niet dat men dat risico in die uren heeft gezien.

De Letlander

Door de brand in werkplaats en loods werd het voor de Letlander ook te warm. Hij had zich zaterdag vóór Pasen bij Kreunen gemeld en om een schuilplaats gevraagd. Hij was door de Duitsers geprest om als chauffeur te werken en wilde er nu wel van af. Door de brand moest ook hij de kelder in.

De reeds aanwezigen waren bang dat de Duitsers hem zouden vinden en stopten hem in de grote aardappelkist die gedeeltelijk onder de trap stond. De man stonk sterk omdat hij lang niet meer uit de kleren was geweest.

Toen de strijd zich verder verplaatste trachtten de Duitsers het ijzeren rooster van het keldergat te trekken. Elk voorjaar maakte vader Johan dat keldergat schoon van bladeren en padden die er zich elke winter kwamen opbergen. Maar dat voorjaar was er niet van gekomen zodat het rooster muurvast zat. Jo vindt dat een groot geluk. Wie weet wat er met hen was gebeurd als die Duitsers de kelder waren binnengekomen. Vermoedelijk waren de burgers meer bij het gevecht betrokken geraakt, doordat de Duitsers zich vanuit die kelder hadden verzet of hun woede op burgers hadden gekoeld, want ze waren door het dolle heen. Na een korte pauze hoorden de mensen in de kelder dat de dubbele deuren in de achterkant van het huis werden ingetrapt en dat er mensen binnen kwamen. De kelderdeur ging open en er werd meteen in de kelder geschoten. De trap kwam niet rechtstreeks in de kelderruimte uit, de kelder lag achter de trap, dus aan de kant van de aardappelkist.... Toen men het lawaai boven zich hoorde zat de Letlander met het mes tussen de tanden klaar om de Duitsers te lijf te gaan zodra ze binnenkwamen. Hij dacht dat het Duitsers waren. De kostgangers van Bouwhuis duwden hem echter weer onder in de kist. Men wilde meteen roepen dat er ook vrouwen in de kelder zaten, maar niemand wist op dat moment meer wat dat woord in het Engels was. De Engelsen

kwamen de trap af en enkele van de jongens vielen hen om de nek. Er werd opgemerkt dat ze dat wel liever van de dames zouden hebben, maar Jo was op dat moment flauwgevallen en weet van de volgende gebeurtenissen dus niets meer.

Om een uur of zeven 's avonds mocht men de deur uit. De Letlander werd aan Engelsen overgegeven, terwijl een dame Duits en Engels sprak, want de Letlander sprak een beetje Duits.

Jo meent dat er meer dan één tank vernietigd is, ze denkt dat er een paar lange tijd bij Hoog Langen hebben gestaan. Ook achter het huis hebben veel tanks gestaan.

De Engelsen groeven een groot aantal eenmangaten rondom het huis, ook de later gekomen Canadezen hebben bij het huis gebivakkeerd, er kwam een keukenwagen, de waranda werd als keuken ingericht, iemand had een harmonica en er werd gedanst, maar dat zal wel een tijdje later zijn geweest.

Begin april

In de dagen na de eerste april was er nog veel granaatvuur op Lochem van de Duitsers die zich hadden teruggetrokken over het kanaal. Veel Lochemers voelden zich niet veilig en trokken naar Barchem en Zwiep. Jo zag de doodgraver Kuiper met de lijkwagen voorbij komen, de hele familie plus spullen achter de zwarte gordijntjes.

De rodekruisvlag was van het ziekenhuis geschoten, of Johan Kreunen die er wel even weer op wilde zetten. Johan en broer Gert hebben dat karwei even geklaard. Johan verklaarde later wel dat hun de kogels aardig om de oren hadden gefloten. Vader Kreunen heeft diverse malen met de nodige koelbloedigheid zaken geregeld die je hem niet uit de mouw zou schudden, omdat hij een erg voorzichtig man was, die liever geen risico's liep.

Vooraf moeder Kreunen was de kordate, die ook zorgde dat er een eigen varken werd gemest en geslacht. Dus hadden ze een voorraadjie weckflessen met karbonades. Toen de Engelsen er waren werden die flessen open getrokken en alle aan de Engelsen weggeven. Ze kregen er ingeblikt eten voor terug, maar dat bleek erg weinig vlees te bevatten en veel doppers en wortelen, maar die hadden ze de hele oorlog zelf wel kunnen verbouwen.

Na de bevrijding

In de maanden na april 1945 werd de ravage opgeruimd, werden de huizen gerepareerd, het leven hernam zijn normale gang. Verhalen van de bevrijding werden zelden nog verteld. Moeten ze bezinken? Voor de oude dag? Nu zijn er een paar vastgelegd. In de jaren 80 werd mij duidelijk dat de felle emoties van angst en verdriet waren weggezakt, de humor was gebleven. Humor is overwonnen verdriet. Dat is goed. Een van onze Engelse veteranen zei eens "Zolang je lacht hoef je niet te huilen, we hebben dus vaak gelachen". Ik denk dat dit een goed idee is.